

NECROLÒGICA

NECROLÒGICA DE LA DRA. GEMMA AVENOZA VERA

Nascuda a Barcelona el 8 de setembre de 1959, Gemma Avenoza traspassà el 22 de gener de 2021. Generosa, d'esperit inquiet i amb una capacitat de treball extraordinària, fou una gran apassionada de la literatura medieval i de la civilització i cultures romàniques de l'edat mitjana. Marxà massa d'hora, partint amb molts projectes per concloure... deixant-nos una mica orfes.

El seu amor per la lectura i la literatura en general la portà a abandonar la carrera en ciències i començar estudis de Filologia Hispànica a la Universitat de Barcelona, als quals dedicava totes les hores que li permetia el seu treball a l'Ajuntament de Barcelona. L'any 1985 es llicencià en Hispàniques i immediatament començà els estudis que l'havien de conduir a l'obtenció del títol de doctora en filologia romànica, els quals culminaren amb la lectura i defensa de la tesi *Repertori dels manuscrits en llengües romàniques conservats a biblioteques barcelonines* (Universitat de Barcelona, 1989) dirigida pel seu mentor Dr. Vicenç Beltran. Aquest primer contacte amb la filologia material despertà el seu interès pel llibre medieval i la història del llibre, esdevenint amb el pas dels anys una de les grans coneixedores i expertes del nostre país en codicologia.

L'inici de la recerca postdoctoral anà acompanyada de la seva dedicació a la docència lluny de la Ciutat Comtal. Fou professora associada (1988-1002), més tard titular interina (1992-1994) de filologia catalana a la Universidad de Santiago de Compostela. El 1994 guanyà la plaça de titular d'universitat de filologia romànica a la Universitat de Barcelona, on desenvolupà la seva recerca i docència vinculada al llavors Departament de Filologia Romànica i Francesa, avui de Filologia Clàssica, Romànica i Semítica. Habilitada a càtedràtica l'any 2011, durant el 2019 va defensar i prendre possessió de la plaça. Al llarg de tots els anys com a personal docent de la UB, impartí assignatures de literatures romàniques medievals i codicologia, tant a la llicenciatura en Filologia Romànica, després al grau de Llengües romàniques i les seves literatures, com als estudis de doctorat i al màster en Cultures medievals de l'Institut de Recerca en Cultures Medievals (IRCVM).

Al llarg de més de trenta anys de trajectòria acadèmica, Gemma es va ocupar de diferents línies de recerca, l'ingent resultat de les quals va publicar en revistes científiques nacionals i internacionals de prestigi (*Romania, Revista de Literatura Medieval, Romance Philology, Scriptorium, Gutenberg Jahrbuch, Revista de Filología Española, Verba, Incipit, Evphrosyne, Bulletin of Hispanic Studies, Romanica Vulgaria Quaderni, eHumanista, Revista de Poética Medieval, Papers of the Bibliographical Society of America, Magnificat CLM, Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, entre d'altres), en miscel·lànies i homenatges. També

fou autora de monografies editades en format convencional i de publicacions electròniques.¹

Aquestes línies de treball abasten des de la lingüística romànica (estudis de lèxic medieval, relatiu a les receptes mèdiques i a l'ofici d'apotecari) a la literatura i la lírica romànica trobadoresca (autors i cançoners). Cal destacar, no obstant, els seus estudis en l'àmbit de la codicologia i la traducció medieval, especialment dels arromançaments dels *Facta et dicta memorabilia* de Valeri Màxim, tant de la traducció catalana realitzada per Antoni Canals, com de les castellanques dutes a terme per Juan Alfonso de Zamora i Hugo de Urriés. El darrer estudi que va veure Gemma publicat fou precisament un article sobre uns versos del gènere de *preguntes i respostes* que acompanyen el pròleg de la primera traducció castellana de l'obra del compilador romà («Poetas inesperados: los versos de Juan Alfonso de Zamora y Fernando Díaz de Toledo en los paratextos de la primera traducción castellana de Valerio Máximo», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 10, pp. 1-49). Destaquem, també, que devem a Gemma la troballa de fragments desconeguts de traduccions al castellà de les *Epístoles a Lucili* de Sèneca («Un fragmento de las *Epistulae morales* de Séneca en castellano. Göttingen: Niedersächsische Staats – und Universitätsbibliothek, Morbio 17»), dins *En vulgar traduzido. Ensayos sobre la actividad traductora durante la Edad Media* (Cilengua, San Millán de la Cogolla, 2015, pp. 45-65) i la identificació de fragments de les *Partidas* d'Alfons X al galleg donats a conèixer el 1995 («Atoparonse uns pergamiños... O redescubrimiento duns fragmentos en galego das *Partidas*», *Romance Philology*, 49/2, pp. 119-129) i, més recentment, em 2014, un fragment manuscrit de la tan desconeguda tradició manuscrita de la *Quinta Partida* del rei Savi en gallegportuguès.²

La codicologia fou la ciència auxiliar principal triada per Gemma per acostar-se a la literatura medieval. Amb el seu particular sentit de l'humor, identificava la tasca del filòleg a la del metge forense. Mentre que aquest tracta de buscar les causes que porten de la vida a la mort, el codicòleg realitza una tasca en sentit invers: ajuda a comprendre com el llibre medieval, lletra morta, ha estat creat. Cal retornar als primers anys de la seva estada a Santiago de Compostel·la, a finals de la dècada dels anys vuitanta i amb la tesi llegida sota el braç, quan el seu acostament a la codicologia es va intensificar i perfeccionar, primer de la mà del professor Manuel Díaz y Díaz i després amb el seu estimat professor Augusto Aires Nascimento, qui la va acollir a Lisboa i la guià cap a l'estudi de les bíblies medievals, una línia de recerca que ja mai va abandonar. L'estada a Portugal la va familiaritzar amb la Bíblia d'Ajuda, dedicant-li el seu primer llibre (*La Biblia de Ajuda y la Megil-lat Antiochus en romance*, Madrid, CSIC, 2001) i que culminaria amb la publicació, una dècada després de *Bíblia*

1. Hom pot consultar la seva extensa producció científica a <https://stel.ub.edu/biteca/btml/cal/bibliografia.html>.

2. <https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/nbn/destacados/documentos-destacados/partidas-alfonso-x.html>.

castellanas medievales (San Millán de la Cogolla, Cilengua, 2011) on les descripcions codicològiques són contextualitzades i confrontades amb els estudis històrics, lingüístics i literaris per comprendre la tradició medieval escrita. Aquest estudi esdevindria un punt d'inflexió en la seva recerca i a partir d'aquest moment continuaria combinant diverses aproximacions metodològiques que partirien de l'anàlisi codicològic i que entre totes permeten entendre millor com es van constituir els textos de la tradició bíblica medieval. Fins el 2021, Gemma publicà estudis sobre la recuperació de fragments en arxius i lligalls de la Inquisició, la presència de la Bíblia en textos patrístics, els espais de reflexió religiosa o la recepció i la lectura de la Bíblia a l'edat mitjana, especialment entre els jueus conversos i les dones.

En paral·lel a aquesta important línia de recerca, en retornar a Barcelona a inicis dels anys noranta, Gemma prendria les regnes, juntament amb el Dr. Beltran, de la *Bibliografia de Textos Catalans Antics (BITECA)*, integrada dins de PhiloBiblon, projecte dirigit pel Dr. Charles B. Faulhaber (University of California, Berkeley), i dedicat a l'estudi de les fonts primàries de la literatura hispànica medieval des de les Humanitats Digitals. Després una primera tasca de volcat informàtic de les descripcions de la Beatrice J. Concheff, filòloga americana que va establir un primer catàleg de testimonis primaris de la literatura catalana medieval (*Bibliography of Old Catalan Texts*, Madison, 1985) a partir de fonts secundàries, Avenoz i Beltran posaren en marxa les directrius que sempre han guiat la recerca en PhiloBiblon:³ oferir descripcions de primera mà seguint l'ús d'uns formularis de descripció codicològica que, amb el pas dels anys, van anar enriquint-se en la recollida de dades que possibilitessin estudis quantitius i qualitius dels manuscrits medievals. El finançament obtingut en successives convocatòries competitives tant nacionals com internacionals permeté sufragar els desplaçaments a biblioteques i arxius europeus i americans, on Gemma dedicà hores i hores a l'estudi de manuscrits i impresos antics. Després de més de trenta anys d'esforç continu i dedicació a BITECA (avui *Bibliografia de Textos Catalans, Valencians i Balears*), l'equip ha pogut descriure *in situ* un alt percentatge dels gairebé 3.500 manuscrits i impresos antics de la literatura catalana que registra la base de dades, dels quals gairebé al voltant de 2.000 descripcions codicològiques foren realitzades per Gemma. La curiositat per la formació dels fons d'arxius i biblioteques, el viatge i circulació de volums d'obres medievals catalanes, també la portaren a publicar articles sobre bibliòfils i col·leccions particulars de finals del segle XIX i de començaments del XX als Estats Units d'Amèrica (amb L. Soriano, «Els incunables de Francesc Eiximenis i altres edicions al Museu i Biblioteca Rosenbach», *Catalan Review*, 24, 2010, pp. 31-43, i amb L. Soriano, «Sixteenth-century Editions of Medieval Catalan Works in North American Collections», *Papers of the Bibliographical Society of America*, 105, 1 March 2011, pp. 5-31). També

3. <https://bancroft.berkeley.edu/philibiblon>.

feu algunes incursions en la codicologia quantitativa (cal destacar la publicació, amb L. Soriano, «Tipos y tipologías de manuscritos medievales catalanes. La proporción de la superficie de escritura», *Scriptorium. International Review of Manuscript Studies*, LXI, 2007, pp. 179-197).

L'interès per la confecció del llibre medieval i la codicologia, portaren a Gemma a fixar-se, especialment, en les filigranes del paper. La manca d'un catàleg de marques d'aigua de manuscrits ibèrics, com el de Charles-Moïse Briquet o el de Gerhard Piccard, i especialment de les filigranes en manuscrits d'obra catalana, la dugué a recollir les que anava examinant en les descripcions, publicant-les de manera periòdica (1990-1993 i 2006) a la revista *Incipit* del Seminario de Edición y Crítica Textual (SECRIT) de Buenos Aires. A partir del 2016, totes les reproduccions foren digitalitzades i posades a disposició dels investigadors en la pàgina web pròpia de BITECA,⁴ la qual també pot consultar-se a través del projecte internacional *Bernstein. The Memory of Paper*⁵ coordinat pel Dr. Emanuel Wenger (Österreichische Akademie der Wissenschaften).

Gemma era molt conscient que la única manera de poder obtenir una visió cabal del llibre medieval només seria possible des de la interdisciplinarietat. Amb aquesta finalitat, va reunir un grup d'estudiosos a l'entorn de l'estudi del llibre hispànic, creant una xarxa d'excel·lència⁶ amb estudiosos de diferents universitats espanyoles. Fruit d'aquesta col·laboració no només per a l'intercanvi d'idees i posades en comú de metodologies d'estudi, sinó també per al treball en grup, es publicà *La producción del libro en la Edad Media: una visión interdisciplinar* (Madrid: Sílex, 2019), en el qual Gemma signa un capítol sobre l'estudi material del llibre medieval i un altre, amb J. Antoni Iglesias-Fonseca, sobre els espais i artífexs de l'elaboració del còdex, en els quals queden ben palesos el seu mestratge en codicologia.

De naturalesa inquieta, a tota aquesta activitat de recerca cal sumar altres tasques que marcaren la seva trajectòria, com la d'editora del *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* des del naixement d'aquesta publicació l'any 1987 i fins l'any 2004, en que cedí el testimoni de l'edició, tot i que continuà col·laborant en la seva redacció fins a la seva mort. Fou *referee* de revistes nacionals i internacionals (com *Sefarad*, *Pecia*, *Studia Aurea*, *Memorabilia*...), i membre del consell de redacció d'altres, entre elles, *Arxiu de Textos Catalans Antics*.

Va pertànyer, a més a més, a diverses associacions filològiques nacionals i internacionals (l'esmentada AHLM, de l'AIEO, l'AIH, la SEGYLC, l'AILLC, l'AILPhR), en els congressos de les quals hi assistia de manera regular.

Investigadora adscrita a l'Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCV) de la Universitat de Barcelona, formà part del seu Consell de Direc-

4. <https://stel.ub.edu/biteca/html/ca/cover.html>.

5. www.memoryofpaper.eu.

6. <http://www.libromedievalhispanico.net>.

ció a partir de 2008 i també era investigadora del Centro Internacional de Investigación de la Lengua Española (CILENGUA) des del 2006, a San Millán de la Cogolla.

Un article sobre la traducció de les *Partidas* d'Alfons X al català és la seva primera publicació pòstuma. Aviat en llegirem d'altres, com un treball sobre bíblies perdudes recuperades a partir de fragments preservats en arxius de la Inquisició, una línia de recerca que ens deixa com a llegat en forma de projecte, a més de materials que permetran continuar i contribuir en la recerca del llibre medieval i el corpus bio-bibliogràfic català, i el coneixement de les bíblies medievals hispàniques. *Sit tibi terra levis.*

Lourdes SORIANO ROBLES
Universitat de Barcelona